

7/5

Litteraturforskningen och samhället

SA^TILLVIDA är nästan all litteraturhistoria sociologiskt inriktad som man vid skildringen av en författare eller en litterär skola tar hänsyn till miljöns inflytande och därmed kommer in på samhällsstrukturen och samhällsidéerna. Med denna inriktning är, beroende på både forskaren och forskningens föremål, mer eller mindre medveten och utpräglad: ibland stannar skildraren vid några torftiga noter av ringa bevisvärde — liksom i de övliga försöken att fastställa om diktaren fått det eller det karaktärsdraget från fadern eller modern eller någon av deras föräldrar — ibland blir teckningen av den sociala och idéhistoriska bakgrunden det väsentliga. En mera bestämd sociologisk linje kan anses föreligga blott

då de samband varom här är fråga framstår som forskningens huvudsakliga föremål.

De mest skilda synpunkter och metoder kan härvid anläggas. Man fastställer och analyserar en författares eller en författargrups politiska och sociala idéer; det är kanske, jämte studier över tryckfrihetslagstiftningens litterära konsekvenser, det enklaste och det mest omedelbart givande sättet att ställa litteraturen i relation till samhället. Man söker klargöra diktarens sammanhang med och beroende av sin omgivning i detta ords vidaste mening; Victor Svanbergs "Medelklassrealism" är det mest markanta exemplet på denna metodens användning i Sverige. Man undersöker hur ett visst socialt motiv behandlats av skilda författare; en amerikan har skrivit om de föreställningar rörande sydstaternas samhällsförhållanden under slavtiden som framträtt i nyare amerikansk litteratur, och arbeten har ägnats den sociala romanen i England och den ekonomiska romanen i USA. En liknande metod är att uppvisa i vad mån och på vad sätt representanter för vissa samhällsklasser betraktas i litteraturen under ett bestämt skede; Kohn-Bramstedt har exempelvis utrett hur aristokrater och borgare uppfattas i tysk litteratur mellan 1830 och sekelskiftet. Försök har gjorts att ta reda på omfattningen och strukturen av en författares läsekrets på samma sätt som man inom statskunskapen strävar att precisera korrelationen mellan åsikter och socialgrupper. Med anlitande av flera av de nu berörda metoderna har sociologiskt inriktade översikter gjorts av hela den litterära utvecklingen i ett land. Vernon Parringtons amerikanska idéhistoria är kanske det

mest berömda verket av denna typ.

Genom alla dessa metoder berikas vårt vetande om sammanhanget mellan sociala och litterära fenomen, men de ger ej, och avser i regel icke att ge, mer än vanliga historiska undersökningar, dvs. de fastställer i bästa fall ett sannolikt orsakförhållande, men formulerar icke några "lagar", några generellt giltiga satsar för samhällsstrukturens eller samhällsidéernas verkan på den litterära utvecklingen. Vissa sociologiska litteraturforskare går, liksom många historiefilosofier, längre, de vill och tror sig kunna fastställa dylika lagar. Vid en granskning av några uttryck för denna strävan bör förutskickas att någon alldeles klar gräns självfallet icke finns mellan den ena och den andra gruppen av forskare. Det är snarare fråga om en skillnad i graden än i arten av vetenskaplig anspråksfullhet eller ambition.

Det första stora generaliseringsförsöket gjordes för nära 150 år sedan av madame de Staël i hennes

bok om litteraturens förhållande till de samhälleliga institutionerna. Påstådda skillnader mellan fransk och tysk litteratur sades, för att nämna en av hennes viktigaste satsar, bero på att människorna i Frankrike umgicks mera, varför romanerna behärskades av "konversationens anda"; medan fransmännen satte formen före innehållet, satte de isolerade och individualistiska tyskarna innehållet före formen. Taine sökte tillämpa sin teori om rasens, miljöns och tidsandans betydelse på litteraturen likaväl som på konsten och blev därmed den förste konsekvente företrädaren för en sociologisk litteraturforskning. Efter hand diskrediterades dessa metoder, vilka i praktiken innebar att man byggde stora konstruktioner på ett ganska torftigt underlag av fakta. Ännu på 1890-talet skrev emellertid en fransman, Letourneau, ett stort arbete (*L'évolution littéraire dans les diverses races humaines*), där han sökte karaktärisera alla möjliga litteraturer — den persiska, judiska, grekisk-romerska, germanska osv. — och ställa deras särdrag i samband med miljön i vidaste mening. Boken slutar med ett angrepp på den moderna europeiska litteraturen, som anses alltför mycket syssla med verkets form, med erotik och privata upplevelser. Framtidens litteratur skall i de stora vetenskapliga sanningarnas hägn förkunna solidaritet och mänskligt broderskap. Från tanken att litteraturen är socialt bestämd kommer alltså Letourneau över till kravet att den bör vara "social" i en annan mening — den skall ge uttryck åt de idéer som Letourneau anser vara riktiga och väsentliga.

77
73
150

...ande försök av prin-

Mera begränsade uttryck-
 cipiellt samma typ påträffas ständigt
 i litteraturhistoriska handböcker.
 Med några ord, utan försök att
 prestera den oerhörda bevisning som
 skulle krävas, påstår man att den
 eller den litterära företeelsen sam-
 manhänger med en politisk faktor.
 I sin översikt av den franska litte-
 raturen under Napoleon (i Bonniers
 illustrerade litteraturhistoria) skri-
 ver, för att ta upp ett typiskt exem-
 pel, professor Böök: "Den jättelika
 kamp, som Napoleon förde med
 Europa, krävde nationens samlade
 krafter och sög till sig huvudintres-
 set, den andliga kulturen trängdes
 ovillkorligen i bakgrunden. Schiller
 påpekade i prologen till 'Wallen-
 stein' att det världshistoriska skå-
 despelet var så storslaget och
 spännande att i jämförelse därmed
 inbillningens skapelser bleknade
 bort; satsen gäller icke för det in-
 åtvända och spekulativa Tyskland
 men väl för det politiska och länge
 segerrika Frankrike."

En läsare som flyktigt tar del av
 dessa satsar tror sig antagligen ha
 fått upplysning om en litteraturhis-
 torisk lag, enligt vilken folk under
 krigisk anspänning presterar föga på
 kulturens område. Men ett ögon-
 blicks eftertanke visar hur oklara
 satserna är och hur svagt de motsä-
 gande synpunkterna är grundade.
 Först säges att kriget hindrade litte-
 rär alstring i Frankrike. Därefter
 upptas efter Schiller en helt annan
 tanke, att litteraturen verkade oin-
 tressant på grund av händelsernas
 väldighet. I nästa mening dyker än-
 nu en ny tanke upp hos författaren,
 och därmed vederlägges vad han för-
 ut sagt: vad som försvagade den
 franska litteraturen verkade inspi-
 rerande på den tyska, varför folkka-
 raktären, icke de yttre händelserna,
 måste betraktas som avgörande.
 Slutligen antydes, i ett fjärde in-
 fall, att skillnaden mellan de båda
 ländernas litteratur berodde på att
 Frankrike var segerrikt, medan
 Tyskland undertrycktes; en vag
 association förbinder denna reflexion
 med påståendet att Tyskland var
 spekulativt och inåtvänt, och läsa-
 ren undrar om meningen är att det-
 ta tyska drag var en följd av ne-
 derlaget.

I sin kombination av flott form
 och förvirrat innehåll är de Böökska
 satserna representativa för en rad
 litteraturhistoriska snabbanalyser.
 Men de är typiska också på ett an-
 nat sätt. Det är vanligt att hävda
 att stark politisk eller krigisk verk-
 samhet leder till litterär stagnation.
 Man tänker sig härvid nationen som
 en enskild person, vilken antingen
 måste göra det ena eller det andra,
 som inte kan slåss och dikta på en

gang. Då krigsansträngningen är
 total blir tankegången naturligtvis
 riktig: författarna blir helt enkelt in-
 kallade och hinner inte skriva. Men
 denna totala krigsansträngning är
 sällsynt, och ett allmänt samband
 mellan statlig expansion och litterär
 nedgång kan därför inte hävdas.
 Hur omöjligt det är att fastslå ett
 dylikt samband framstår klart om
 man jämför England, Tyskland och
 Frankrike under Napoleonkrigen el-
 ler Elisabets England, Ludvig XIV:s
 Frankrike och Wilhelm II:s Tysk-
 land. Tankegången är likväl som
 sagt populär. I sin senaste dagbok
 skyller Glde det franska nederlaget
 på att den litterära verksamheten

uttömt Frankrikes kraft: "den-
 na civilisationens blomma (litteraturen)
 växer och slår ut på bekostnad av
 plantan (staten), som därmed offerar
 sig själv". Tendensen att se samhäl-
 let som en enskild person framträ-
 der här utan hämningar.

Representativ är också Böök då
 han i sista hand faller tillbaka på
 folklynnnet. Det är sedan romanti-
 ken den säkraste tillflyktsorten för
 historiker med oklara tankar och
 stora perspektiv. Och här är mot-
 bevisning svårare. Ty ordet folk-
 lynne blir blott en yttersta grund för
 de förhållanden eller egenskaper
 man tror sig kunna fastställa. Reso-
 nemanget blir detsamma som i sat-
 sen: man sover av opium därför att
 det har en sömngivande verkan.
 Folklynnnet kommer, menar man, till
 uttryck just i litteraturen, men var-
 ifrån folklynnnet kommer, det talar
 man inte om.

En rad andra omtyckta talesätt
 finns i fråga om sambandet mellan
 samhälle och litteratur. Det är van-
 ligt att säga inte blott att politisk
 och militär anspänning försvagar
 den litterära alstringen, utan också
 motsatsen: i fråga om Elisabets Eng-
 land och Ludvig XIV:s Frankrike
 ligger det nära till hands att i den
 litterära blomstringen se en följd av
 statens enande och framgång. Den
 politiska friheten säges ofta vara ett
 villkor för litterär kultur, men den
 ryska romankonsten under tsardö-
 met har anförts som bevis på en
 motsatt tes: författarna måste leva
 under tryck och lidande för att pre-
 stera det utsökta. Här kan åtmin-
 stone den truismen formuleras att un-
 dertryckandet av den medborger-
 liga friheten omöjliggör vissa former
 av litterär aktivitet. Men i stort
 sett är försöken att finna samman-
 hang av nu antydd art föga övertyg-
 gande. Av större betydelse är
 emellertid den form av sociologisk
 litteraturforskning som mer eller
 mindre tydligt inspirerats av marx-
 ismen.

Herbert Tingsten

En föregående artikel i denna serie
 var införd i Dagens Nyheter
 den 4 maj.

143
 150
 190